

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย และข้อเสนอแนะ

สรุปผลการวิจัย

การวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค และเพื่อศึกษาวิธีการรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา

การวิจัยครั้งนี้มีวิธีการดำเนินการวิจัยโดยเริ่มตั้งแต่การรวบรวมเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค และเอกสารความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา จากนั้นเป็นการศึกษาภาคสนามโดยการสังเกต สัมภาษณ์แบบเชิงลึกเกี่ยวกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา แล้วนำมาวิเคราะห์ตามวัตถุประสงค์ โดยการพรรณนาวิเคราะห์จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักคือ หมอพื้นบ้านอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ที่เป็นชาวบ้านจำนวน 4 คน พระภิกษุ จำนวน 1 รูป และผู้ให้ข้อมูลหลักที่เป็นผู้ป่วยที่ใช้เป็นกรณีศึกษาที่เคยรับการรักษาจากหมอพื้นบ้าน จำนวน 1 ราย ซึ่งพอสรุปได้ตามประเด็นที่ศึกษาหลัก ดังนี้

1. ความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค ของหมอพื้นบ้านอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา จากการศึกษา พบว่ามี 4 ประเด็น กล่าวคือ

1.1 ความเชื่อเกี่ยวกับสาเหตุของการเกิดโรคหรือความเจ็บป่วย หมอพื้นบ้านมีความเชื่อว่าโรคหรือความเจ็บป่วยเกิดจากสาเหตุหลัก ๆ สองประการคือ ประการแรก เชื่อว่า เกิดจากสาเหตุการกระทำหรืออำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ เช่น ผี สิ่งศักดิ์สิทธิ์ เวทมนตร์ คาถาอาคม ในทางไสยศาสตร์ รวมถึงฤกษ์ยาม วันเวลา และทิศ และเคราะห์กรรมหรือโชคชะตาในทางโหราศาสตร์ การรักษาจะต้องใช้คาถา อาคม รดน้ำมันต์ ทำบุญตักบาตร ถวายสังฆทาน สวดมนต์ไหว้พระ สะเดาะเคราะห์ ต่อชะตา ขอมมา บวงสรวง เช่น ไหว้บูชา และประการที่สอง เชื่อว่า เกิดจากสาเหตุธรรมชาติ คือ เกิดจากการเปลี่ยนแปลงวิปริตแปรปรวนหรือการสูญเสียความสมดุลของธาตุ 4 ซึ่งมีมูลเหตุมาจากอาหาร อากาศร้อน เย็น หรือการเปลี่ยนแปลงของสภาพภูมิอากาศหรือฤดูกาล การอดข้าวอดน้ำ อดหลับ อดนอน กลั่นอุจจาระปัสสาวะ เสพเมถุนมากเกินไป ทำงานเกินกำลัง

มีความเศร้าโศกเสียใจ มีโทษะมาก จากการประกอบอาชีพ อุบัติเหตุ และอิริยาบถ การรักษาจะต้องใช้สมุนไพรในการรักษาที่แตกต่างกันไปตามชนิดและลักษณะอาการเจ็บป่วยที่ปรากฏเพื่อมุ่งปรับธาตุทั้งสี่ให้เกิดความสมดุล และประกอบด้วยการใช้คาถา ขอพร รคน้ำมันต์ ทำบุญตักบาตร ถวายสังฆทาน สวดมนต์ไหว้พระ ทำสมาธิเพื่อเป็นการช่วยเสริมกำลังใจให้ผู้ป่วยหายเร็วขึ้น

1.2 ความเชื่อเกี่ยวกับตัวยาสมุนไพรที่นำมาใช้ในการรักษาโรค หมอพื้นบ้านมีความเชื่อว่าผู้เป็นหมอจะต้องรู้จักชื่อ สี กลิ่น รสรูปร่างลักษณะของตัวยาสมุนไพรที่จะนำมาใช้ในการรักษาเพื่อจะได้จัดตั้งตำรับยาหรือสูตรยาได้ถูกต้อง ตรงกับโรคที่รักษา

1.3 ความเชื่อเกี่ยวกับการนำสมุนไพรมาใช้ในการรักษาโรค หมอพื้นบ้านมีความเชื่อว่าจะต้องเก็บตัวยาสมุนไพรตามฤกษ์ยาม วัน เวลา ทิศ และฤดูกาลที่ถูกต้อง และทำพิธีเช่นพลีต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องรักษาเสียก่อนจึงจะได้ตัวยาสมุนไพรที่มีสรรพคุณในทางการรักษาสูง การเตรียมตัวยาสมุนไพรก่อนปรุงยาจะต้องทำความสะอาด และใช้คาถาในการสับ การตัดตัวยาก่อนจึงจะทำให้ได้ตัวยาที่มีความศักดิ์สิทธิ์มีสรรพคุณในทางการรักษา และตัวยาบางชนิดบางประเภทที่มีพิษ หรือมีฤทธิ์แรงก็จะต้องทำการ ประสะ สะตุ และฆ่าฤทธิ์ก่อนนำมาปรุงยาจึงจะปลอดภัย และห้ามปรุงยาในวันพุธเชื่อว่าจะทำให้ยาไม่มีความศักดิ์ไม่มีสรรพคุณในการรักษา แต่หากปรุงยาในวันเสาร์หรือวันอังคารจะทำให้ยามีสรรพคุณและมีฤทธิ์แรง ในการปรุงยาทุกครั้งต้องทำพิธีใช้คาถาปลุกเสก บูชา และขอพรจากครุหมอยาเสียก่อนจะลืมนิได้เป็นอันขาด การปรุงยาและการใช้ยามีหลายวิธี เช่น ต้มรินเอาน้ำดื่ม ต้มเอาน้ำอาบ ต้มอบเอาไอน้ำ ต้มเอาน้ำอม หรือบ้วนปาก บดผง ชงละลายน้ำกระสายต่าง ๆ กิน หรือเอาเครื่องยาห่อผ้าประคบ ตำแล้วพอก โปะ หรือพาด เลี้ยวผสมน้ำมันทา และปั้นเป็นลูกกลอน รับประทาน เป็นต้น และก่อนการใช้ยาผู้ป่วยต้องทำจิตใจให้บริสุทธิ์มีสมาธิ ระลึกถึงครุหมอยา กล่าวคำขอพรจากครุหมอยาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พร้อมกับภาวนาคาถาก่อนใช้ เชื่อว่าอาการเจ็บป่วยหายได้เร็วขึ้น และเชื่อว่ายาสมุนไพรที่ใช้ได้นานไม่เสื่อมคุณภาพนั้นจะต้องเก็บให้ถูกวิธีเก็บในภาชนะและสถานที่ที่เหมาะสม

1.4 ความเชื่อเกี่ยวกับพิธีกรรมหลังการรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพร หมอพื้นบ้านเชื่อว่าหลังจากการรักษาอาการเจ็บป่วยหายแล้ว ผู้ป่วยจะต้องนำปิ่นโตไปวัดให้ได้ 3 วันติดต่อกัน และเมื่อถึงเวลาทำพิธีไหว้ครุหมอยาประจำปีของหมอพื้นบ้าน ผู้ป่วยที่หายดีแล้วต้องมาร่วมไหว้ครุ และมาทำพิธีเด็ดพิษที่บ้านของ หมอพื้นบ้าน หากไม่มาร่วมพิธีไหว้ครุ ไม่มาทำพิธีเด็ดพิษ เชื่อว่าอาการเจ็บป่วยนั้นจะไม่หายขาด

2. วิธีการรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา

จากการศึกษา พบว่า หมอพื้นบ้านอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา มีวิธีการรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพรที่มีความสัมพันธ์สอดคล้องและเชื่อมโยงอยู่กับความเชื่อเกี่ยวกับการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของตนเอง กล่าวคือ ก่อนการตรวจวินิจฉัยโรค และก่อนทำการรักษาโรคทุกครั้ง ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยต้องเตรียมขันหมากครุ มาให้หมอจำนวน 1 ขัน เพื่อเป็นการแสดงความเคารพสักการะและบูชาครุหมอยา และขอพรจากครุหมอยาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ จากนั้นหมอพื้นบ้านก็จะทำการตรวจโรคด้วยการซักประวัติ เช่น การซักประวัติทั่วไป การซักประวัติการเจ็บป่วย และการตรวจร่างกายและจิตใจ เช่น การสังเกต การสัมผัส การตรวจเส้น การตรวจตา หู ปาก ลิ้น ขากรรไกร หัวใจ ปอด ตับ ม้าม ไต ลำไส้ใหญ่ ลำไส้เล็ก และ กระเพาะอาหาร กระเพาะปัสสาวะ และมดลูก การตรวจอาการต่าง ๆ เช่น ตรวจเหงื่อ ปัสสาวะ อุจจาระ การกินอาหารและการบริโภคของคนไข้ที่แสดงโรค ตรวจเสียง การหลับนอน ความรู้สึกภายใน ภายนอก และความรู้สึกในปากในคอ เป็นต้น เสร็จแล้วก็จะทำการวินิจฉัยโรคว่า อาการเจ็บป่วยหรือโรคที่เป็นอยู่นั้น มีอะไรเป็นต้นเหตุ หากเชื่อว่า เกิดจากการกระทำหรืออำนาจของสิ่งเหนือธรรมชาติ ก็จะต้องรักษาด้วยการใช้คาถา อาคม รดน้ำมันต์ และให้ผู้ป่วยทำบุญตักบาตร สวดมนต์ไหว้พระ ทำพิธีสะเดาะเคราะห์ ต่อชะตา ขอ ขมา บวงสรวง หรือเช่น ไหว้บูชา และหากเชื่อว่าโรคหรือความเจ็บป่วยที่เป็นอยู่นั้นเกิดจากสาเหตุธรรมชาติ การรักษาก็จะต้องใช้สมุนไพรในการรักษาที่แตกต่างกันไปตามชนิดและลักษณะอาการเจ็บป่วยที่ปรากฏเพื่อมุ่งปรับธาตุทั้งสี่ให้เกิดความสมดุล และประกอบด้วยการใช้คาถา ขอพร รดน้ำมันต์ และให้ผู้ป่วยทำบุญตักบาตร สวดมนต์ไหว้พระ ทำสมาธิเพื่อเป็นการช่วยเสริมกำลังใจให้ผู้ป่วยหายเร็วขึ้น นอกจากนี้ วิธีการรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพรของหมอพื้นบ้าน อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ก็ยังมีข้อห้าม/ข้อแนะนำให้ผู้ปฏิบัติในระหว่างการรักษาด้วย เช่น การงดอาหารแสดงโรค ส่วนการติดตามผลของการรักษานั้น เนื่องจากหมอพื้นบ้านไม่ได้รับผู้ป่วยไว้รักษาค้างคืนที่บ้าน การติดตามผลของการรักษา ถ้าผู้ป่วยอยู่ใกล้บ้านก็จะไปหาถึงที่บ้านเพื่อสังเกตซักถาม ตรวจดูอาการของผู้ป่วยเป็นระยะ ๆ แต่ถ้าเป็นผู้ป่วยที่อยู่ไกลออกไปหรือผู้ป่วยที่อยู่ต่างพื้นที่ ก็จะใช้วิธีการโทรศัพท์ไปหาหรือให้ผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยโทรศัพท์มาหา เพื่อบอกกล่าวเล่าอาการและขอคำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับการดูแลรักษา เมื่อพบเจอผู้ป่วยหรือญาติผู้ป่วยที่ไหนก็จะคอยไต่ถามความเป็นอยู่ ทุกข์ สุข ของผู้ป่วยด้วยความเป็นห่วงเป็นใย เสมือนญาติที่ใกล้ชิด

ส่วนกรณีศึกษา: วิธีการรักษาโรคอัมพฤกษ์-อัมพาตของหมอพื้นบ้านและผลของการรักษาในผู้ป่วยบางราย จากการศึกษาค้นคว้า พบว่า หมอพื้นบ้านเชื่อว่าโรคอัมพฤกษ์-อัมพาตเกิดจากสาเหตุหัวใจทำงานไม่ปกติ เส้นเลือดตีบ แดง เลือดลมสูบฉีดไม่ดี เลี้ยงสมองไม่พอ ซึ่งหมอพื้นบ้านมีวิธีการรักษาด้วยการใช้ยาสมุนไพรกิน การนวดด้วยน้ำมันสมุนไพร การประคบด้วยสมุนไพร

และรวมถึงข้อห้าม/ข้อแนะนำในการปฏิบัติตนของผู้ป่วยในระหว่างการรักษา ซึ่งปรากฏผลของการรักษาตามกรรมวิธีดังกล่าว ทำให้ผู้ป่วยมีอาการดีขึ้น

จากผลของการศึกษา ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของอำเภอบางกล่ำจังหวัดสงขลา ที่กล่าวมา สามารถนำมาสรุปจำแนกถึงจุดเด่น จุดด้อย ของภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค ของอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ได้ดังนี้

จุดเด่น

- 1) หมอพื้นบ้านมีวิธีการรักษาโรคด้วยการใช้สมุนไพรที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงอยู่กับความเชื่อของตนเอง ซึ่งความเชื่อดังกล่าว เป็นความเชื่อที่ไม่ได้แปลกแยกแตกต่างไปจากความเชื่อของคนในชุมชน และเป็นความเชื่อที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคม วัฒนธรรม และศาสนาของคนในชุมชน ประกอบกับหมอพื้นบ้านเป็นคนในชุมชนทราบถึงสภาพแวดล้อม การประกอบอาชีพ ที่อยู่อาศัย วิถีชีวิต ตลอดจนความเป็นเครือญาติ ความเป็นมิตร จึงทำให้หมอพื้นบ้านมีความเข้าใจ ปัญหา และลักษณะผู้ป่วย อย่างรอบด้าน ทำให้เกิดการยอมรับ เชื่อถือและไว้วางใจของผู้ป่วยและคนในชุมชน
- 2) หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ เป็นที่รู้จักของคนในชุมชน มีอุปนิสัยและลักษณะจิตใจดี มีเมตตากรุณา เอาใจใส่ผู้ป่วยดี มีศีลธรรมไม่เรียกร้องค่ารักษา หรือค่าตอบแทนที่มากเกินไป หรือบางครั้งไม่เรียกค่ารักษาเลยก็มี จึงทำให้เป็นที่เคารพนับถือของผู้ป่วยและคนในชุมชน
- 3) หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ได้รับการสืบทอดความรู้และประสบการณ์ในการรักษาโรคมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเคยเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชนมาก่อน สามารถรักษาโรคได้หลายโรค และมีบทบาทเป็นผู้นำในด้านต่าง ๆ ของชุมชน จึงทำให้เกิดความยอมรับ เชื่อถือและศรัทธาของผู้ป่วยและคนในชุมชน

จุดด้อย

- 1) หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่ไม่ได้ทำบันทึกประวัติผู้ป่วยหรือประวัติในการรักษาโรค
- 2) หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ การศึกษาน้อย ทำให้เป็นปัญหาต่อการศึกษาค้นคว้าความรู้เพิ่มเติม และการปรับปรุงพัฒนาคุณภาพ มาตรฐานของยา การผลิตยา และการรักษาโรค
- 3) หมอพื้นบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ยังยึดติดอยู่กับความรู้ความเชื่อเดิมสูง เช่น การใช้คาถา การมีพิธีกรรม คุณุภษยาม เป็นต้น ในขณะที่ลูกหลานหรือคนรุ่นใหม่ซึ่งได้รับการศึกษาทางวิทยาการสมัยใหม่มีความรู้ความเชื่อแบบสมัยใหม่ไม่ค่อยเชื่อในเรื่องดังกล่าว ทำให้เกิดช่องว่าง

หรือความแตกต่างเกี่ยวกับความรู้ความเชื่อในการดูแลรักษาสุขภาพ ส่งผลให้ลูกหลานหรือคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยสนใจ และเชื่อมั่นในวิธีการรักษาด้วยภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านและไม่ค่อยสนใจที่จะสืบทอดวิชาความรู้ อาจทำให้องค์ความรู้ของหมอพื้นบ้านสูญหายได้

4) หมอพื้นบ้านขาดแคลนวัตถุดิบ (สมุนไพร) และเครื่องมือ อุปกรณ์ที่มีคุณภาพได้มาตรฐานในการผลิตยา อาจทำให้ยาที่ผลิตมีตัวยาสมุนไพรมิครบตามสูตร/ตามตำรับ หรือทำให้ยาที่ผลิตไม่มีคุณภาพ ไม่ได้มาตรฐาน ทั้งในเรื่องของสัดส่วนปริมาณ ความสะอาดปลอดภัย และสรรพคุณในการรักษา

ข้อเสนอแนะ

จากการศึกษาภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะจำแนกได้เป็น 3 ลักษณะ ดังต่อไปนี้

1. ข้อเสนอแนะทั่วไป

1.1 ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ได้สะท้อนให้เห็นถึงวิถีชีวิตของชาวบ้าน อำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ในการดูแลรักษาสุขภาพของคนในท้องถิ่นที่สามารถพึ่งพาตนเองได้ จึงควรขยายผล สนับสนุน ส่งเสริมให้มีการเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้าน และส่งเสริม ปรับปรุง พัฒนาภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน มาปรับใช้ในการดูแลรักษาสุขภาพแบบพึ่งตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ เหมาะสม และสอดคล้องกับวิถีชีวิตและสภาพแวดล้อมของท้องถิ่น

1.2 ควรปลูกฝัง จิตสำนึก และค่านิยมของผู้คนให้สนใจในการสนับสนุน ส่งเสริม ปรับปรุง พัฒนาภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่น ๆ โดยการขยายผลเครือข่ายการเรียนรู้ไปยังบุคคลทั่วไป ให้มีความรู้ความเข้าใจ ตระหนักเห็นในคุณค่าความสำคัญของ ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่น ๆ ที่มีต่อการดำรงชีวิต และรวมถึงการอนุรักษ์สมุนไพรรักษาเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญไว้ใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อส่วนรวมได้อย่างเพียงพอ สมดุลและยั่งยืน

1.3 ควรส่งเสริมให้มีการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในท้องถิ่นต่าง ๆ ให้มากขึ้น โดยดำเนินการในหลายลักษณะตามความเหมาะสม

1.4 การศึกษาวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่นอื่น ๆ ควรจะได้รับความร่วมมือจากชุมชนและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งหน่วยงานของรัฐและเอกชน เพราะก่อให้เกิดประโยชน์ในสาระที่ได้รับ และมีประสิทธิผลต่อการเผยแพร่ภูมิปัญญาดังกล่าว

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

จากการศึกษาภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ทำให้ผู้วิจัยมีความคิดที่จะเสนอแนะต่อผู้ที่สนใจศึกษาเรื่องในทำนองเดียวกันนี้ ไว้ดังนี้

2.1 ควรจะได้มีการการวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นในด้านอื่น ๆ ในท้องถิ่นต่าง ๆ ให้กว้างขวางต่อไป

2.2 ควรจะได้มีการวิจัยเปรียบเทียบเกี่ยวกับวิธีการรักษาโรค ด้วยภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษา กับวิธีการรักษาโรคของแพทย์แผนปัจจุบัน เพื่อดูถึงกระบวนการ ผลของการรักษา และผลกระทบในด้านต่าง ๆ

2.3 ควรจะได้มีการวิจัยถึงผลกระทบจากการใช้ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคที่ส่งผลกระทบต่อสังคม เศรษฐกิจ การเมือง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กว้างขวาง

2.4 ควรจะได้มีการวิจัยเกี่ยวกับภูมิปัญญาในการดูแลสุขภาพของชาวบ้านในด้านต่าง ๆ ในท้องถิ่นทั่วไป ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

2.5 ควรจะได้มีการวิจัยถึงปัจจัยต่าง ๆ ที่ส่งต่อการส่งเสริม พัฒนาและการดำรงอยู่ของภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค และในด้านอื่น ๆ ในท้องถิ่นต่าง ๆ ให้กว้างขวางยิ่งขึ้น

3. ข้อเสนอแนะเชิงยุทธศาสตร์การพัฒนา

จากการวิเคราะห์จุดเด่น จุดด้อย เกี่ยวกับภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค ของอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลา ทำให้ผู้วิจัยมีแนวคิดที่จะเสนอแนะแนวทางและยุทธศาสตร์เพื่อการพัฒนาภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรคของอำเภอบางกล่ำ จังหวัดสงขลาต่อชาวบ้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น สถานศึกษา สาธารณสุข พัฒนาชุมชน สภาวัฒนธรรมอำเภอบางกล่ำ ตลอดจนบุคคลหรือหน่วยงานทั่วไปทั้งภาครัฐและเอกชนที่เกี่ยวข้องและสนใจไว้ 4 ประเด็น ดังนี้

ยุทธศาสตร์ที่ 1 การพัฒนาคุณภาพหมอพื้นบ้านและการสืบทอดองค์ความรู้ของหมอพื้นบ้าน

กลยุทธ์

1) ส่งเสริมสนับสนุน ให้หมอพื้นบ้านมีการศึกษา อบรม สัมมนาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ พัฒนาองค์ความรู้ ภูมิปัญญา และมีการรวมกลุ่ม การสร้างเครือข่ายหมอพื้นบ้านทั้งในและนอกชุมชน

2) ส่งเสริมสนับสนุน ให้เกียรติ ยกย่องหมอพื้นบ้าน

3) ส่งเสริมสนับสนุน ให้มีหลักสูตรและการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเกี่ยวกับ องค์ความรู้ ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน ในลักษณะของการประยุกต์ หรือบูรณาการผสมผสาน ระหว่างความรู้ความเชื่อเดิมกับความรู้ความเชื่อสมัยใหม่ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของสังคม วัฒนธรรม และศาสนาของคนในชุมชนทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ โดยเฉพาะกับกลุ่มลูกหลานของหมอพื้นบ้าน และเยาวชนที่อยู่ในชุมชน ทั้งการศึกษาในระบบและนอกระบบ โดยให้หมอพื้นบ้านมีส่วนร่วมและมีบทบาทอย่างสำคัญในทุกขั้นตอนของการดำเนินงาน

4) ส่งเสริมการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ องค์ความรู้ ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน โดยการใช้สื่อในลักษณะต่าง ๆ เช่น เสียงตามสายของหมู่บ้าน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น วิทยุชุมชน และวารสาร อย่างสม่ำเสมอ

ยุทธศาสตร์ที่ 2 การอนุรักษ์ พื้นฟู และการจัดการองค์ความรู้ และภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

กลยุทธ์

1) ส่งเสริมสนับสนุน ให้มีการศึกษา สืบค้น รวบรวม จัดเก็บซ่อมแซม ปรับปรุง พัฒนา องค์ความรู้ ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านทั้งที่มีอยู่ในตัวบุคคล เอกสารตำรา และเครื่องมือเครื่องใช้ วัสดุอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ง่ายต่อการศึกษาค้นคว้า และเพื่อป้องกันการสูญหายในอนาคต

2) ส่งเสริมสนับสนุน ให้มีหอสมุดกลาง พิพิธภัณฑ์ และสวนป่าสมุนไพรชุมชนเพื่อการศึกษา เพื่อเป็นศูนย์กลาง แหล่งเรียนรู้ ศึกษา ค้นคว้าเกี่ยวกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้าน

ยุทธศาสตร์ที่ 3 การพัฒนาและประยุกต์ใช้ภูมิปัญญาของหมอพื้นบ้านในด้านการใช้สมุนไพรในการรักษาโรค

กลยุทธ์

- 1) ส่งเสริมสนับสนุนให้มีสถานที่ผลิตยาสมุนไพร ศูนย์ส่งเสริมสุขภาพ และสถานพยาบาลเกี่ยวกับการแพทย์พื้นบ้านที่มีคุณภาพได้มาตรฐานในชุมชน
- 2) ส่งเสริมสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนปลูกพืชสมุนไพรที่ขาดแคลนอย่างเป็นระบบ มีตลาดรองรับ
- 3) ส่งเสริมสนับสนุนให้หมอพื้นบ้านได้มีบทบาทในการดูแลรักษาผู้ป่วยในชุมชนของตนเองอย่างเต็มความสามารถได้มาตรฐานและมีคุณภาพ
- 4) ส่งเสริมสนับสนุนให้คนในชุมชนหันมาใช้บริการการรักษาดูแลสุขภาพด้วยการแพทย์พื้นบ้านอย่างต่อเนื่อง

ยุทธศาสตร์ที่ 4 การอนุรักษ์ ฟื้นฟู และการจัดการทรัพยากรสมุนไพรอย่างยั่งยืนและสมดุล

กลยุทธ์

- 1) ส่งเสริมสนับสนุนให้มีป่าสมุนไพรชุมชนเพื่อการศึกษาและใช้ประโยชน์ การปลูกสมุนไพรในทุกบ้าน ทุกวัด ทุกโรงเรียน และสถานที่สาธารณะอื่น ๆ ทั่วไปของชุมชนที่รกร้างว่างเปล่า ไม่มีการใช้ประโยชน์ เช่น ป่าช้า ริมหนอง คลอง บึง เป็นต้น
- 2) ส่งเสริมสนับสนุนให้มีมาตรการเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรจากป่าสมุนไพรในชุมชน และสมุนไพรในที่สาธารณะทั่วไปในชุมชน ที่สามารถใช้ได้อย่างเพียงพอ ยั่งยืน และสมดุล
- 3) ส่งเสริมสนับสนุนให้มีเครือข่ายผู้ปลูกสมุนไพรเพื่อการศึกษาและใช้ประโยชน์ทั้งในชุมชนและนอกชุมชนทั่วไป

อย่างไรก็ตามทุกประเด็นยุทธศาสตร์และกลยุทธ์ที่นำเสนอจะสำเร็จหรือไม่ขึ้นอยู่กับปัจจัยหลาย ๆ ด้าน ทั้งด้านบุคคล งบประมาณ สถานที่ และโดยเฉพาะความร่วมมือกันของทุก ๆ ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง และที่สำคัญ คือ การพัฒนาเหล่านี้จะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนในชุมชนและอยู่บนพื้นฐานของสังคม วัฒนธรรม และศาสนาของคนในชุมชนเป็นสำคัญ